

ØDIPUS, SOFOKLES OG FREUD

- og et svar til Jacob Mey

Ole Andkjær Olsen

De følgende bemærkninger vil gradvis føre mig frem mod en svar til Jacob Mey på hans anmeldelse af min afhandling om Ødipus-komplekset, men først vil jeg tage en anden tyr ved hornene, der snart længe nok har drevet den Ødipus-interesserede offentlighed rundt i arenaen, nemlig Freuds berømmelige sammenkædning af Sofokles' Ødipus-skikkelse og dette psykiske kompleks, der efter sigende står som en uomgængelig udfordring for alle børn og en fast bestanddel af det ubevidste hos alle voksne.

Nu skulle man tro, at Ødipus var snævert forbundet med det kompleks, han havde givet navn til, men det er slet ikke nogen uproblematisk alliance, og mange har efterhånden forsøgt at få etableret en skilsmisse eller i hvert fald en separation, uden at der dog af den grund tegner sig noget klart billede af situationen. Lad mig nævne tre typer af indvendinger:

(1) Hellenister og med dem en række filologisk orienterede fagfolk har påstået, at det slet ikke var den egentlige mening med tragedien, Freud fik frem med sin Ødipus-teori, men en simpel projektion af nogle hypoteser med en helt anden - måske snævert privat - herkomst. Den egentlige mening skal findes ved granskning af det daværende græske samfund, dets værdinormer og moralbegreber, og man skal i ganske særlig grad passe på ikke at tillægge de dramatiske skikkelser tanker, følelser og hensigter, der ikke kan have eksisteret for to et halvt tusinde år siden¹.

(2) Teaterfolk, der skal opføre tragedien, interesserer sig ikke meget for teksten i filologisk forstand, men prøver tværtimod at aktualisere indholdet gennem mere eller mindre provokerende opsætninger og oversættelser². Teaterfolkene har dog også gerne villet frelse stykket fra psykoanalysens favntag, om ikke af andre grunde så for at holde de alternative fortolkningsmuligheder åbne³.

(3) En række psykoterapeuter har påstået, at Freud på en karakteristisk måde har fejllæst *Ødipus*: den almene sandhed, der ligger i stykket, er ikke, at Ødipus kommer i knibe, fordi han ikke kan styre sine infantile lyster, men tværtimod fordi han er blevet mishandlet af sine forældre⁴.

I alle tre tilfælde anklages Freud for ikke at have læst godt nok på sin Sofokles, men ellers er tendensen i disse kritiktyper meget forskellig. Det forekommer mig, at den filologiske kritik ser bort fra, at et kunstværk, som tragedien jo er, ikke kun er et historisk dokument om tidstypiske problemstillinger, men desuden må være i stand til at udtrykke transhistoriske

sandheder, ligesom disse sandheder er sandheder for modtageren og kræver modtagerens aktive medvirken og medfortolken for overhovedet at komme frem⁵). Er man ikke historiker eller filolog, må man kræve, at de videnskabeligt set korrekte læsninger *desuden* rummer noget af almen interesse for nutiden. Disse læsninger har altså ikke i kraft af deres videnskabelighed noget fortrin på det æstetiske felt, men må konkurrere på lige fod med moderne litteraturfortolkninger og teateropsætninger.

Freud var videnskabsmand og hans prætentioner med Ødipus-teorien var så afgjort af videnskabelig art. Det betyder imidlertid ikke, at han betragtede sin fortolkning af Ødipus-tragedien som videnskabelig i traditionel forstand. Ødipus-teksten var nemlig ikke den empiri, der var grundlag for formuleringen af teorien, men nærmere et stillads, en metaforisk ramme, hvormed han opbyggede sin teori med elementer hentet fra den kliniske erfaring. Der er derfor ikke noget entydigt forhold mellem tragedie og kompleks, sådan som jeg skal præcisere nedenfor, og dermed bliver den type Freud-kritik, der vil korrigere Ødipus-teorien ved hjælp af en nylæsning af tragedien aldrig meget andet end hjælpeløs skyggeboksning.

Tragedien som kunstværk står fortsat tilbage i sin mangetydighed, hvor den enkelte fortolkning må vurderes ud fra, hvad den har at sige sit publikum. Jeg går ikke i teatret med psykoanalytiske briller alene eller, som Thorkild Vanggaard⁶) siger, med et reduktionistisk »kikkertsyn«, der bortleder opmærksomheden fra andre sider af dramaet, men jeg vil på den anden side heller ikke give afkald på de sider af forståelsen, som psykoanalysen har æren af at have bragt for dagen. Selv om Freud »brugte« Ødipus som skabelon i sit teoretiske arbejde, og selv om hans Ødipus-teori er en alment gyldig psykologisk teori, kan man ikke hermed diskvalificere den konkrete fortolkning, han med eller uden brug af teori har lagt på bordet. Med dette synspunkt vil jeg omtale nogle vidt forskellige Ødipus-fortolkninger, som jeg⁷) alle finder meget givende, herunder både nogle psykoanalytiske (som der er flere af) og nogle ikke-psykoanalytiske.

Moderret og faderret

Den schweiziske kulturhistoriker J. J. Bachofen fremsatte i midten af forrige århundrede en teori om moderretten. Teorien er aldrig blevet alment anerkendt, men alligevel dukker den gang på gang op i nye versioner og nye sammenhænge. Den såkaldt moderrettslige kultur, som der ifølge Bachofen kan findes spor af på Kreta og i Mykene, adskiller sig på væsentlige punkter fra den senere faderrettslige kultur. Dens love såvel som dens religion er baseret på moderens værdisæt, respekten for relationen mellem moder og barn og respekten for jorden og naturen, hvis frugtbarhed side-stilles med moderens frugtbarhed. I den senere græske kultur brød faderretten frem og stillede lydigheden over for faderens bud op som en ny grundlov. Hertil føjedes respekten for de himmelske guder modsat de jordiske

og underjordiske og – hvad der gør det hele mere aktuelt – dyrkelsen af kulturens egne frembringelser uden særlig omsorg for naturen.

Erich Fromm, der er kendt som en skarp kritiker af Freud, er blandt de mange, der har søgt at udnytte Bachofens teori⁸⁾. Han sætter konflikten i Ødipus-tragedien i relation til brydningen mellem et samfund med moderlige værdier og et samfund med faderlige værdier. Ødipus er splittet mellem de to værdisæt, men han kan ikke forene dem, fordi de ikke vil forenes. Ifølge moderretten har Laios forbrudt sig mod den absolutte grundlov ved at kræve sit eget barn dræbt, og Ødipus har derfor de gamle moder- og jordforbundne gudinder bag sig, da han dræber sin fader. Dette straffes imidlertid af de nu langt mægtigere guder tilhørende det faderrettslige system med Apollon i spidsen. Da Ødipus ikke kan komme overens med det nye system, men forjages fra Theben, finder han sluttelig tilbage til det gamle og ender sine dage i Kolonos, der ifølge Fromm er moderrettens sidste bastion i det græske samfund. Han bliver herved en matriarkatets helt, som det ifølge Fromm i stigende grad er relevant at hente frem igen, jo mere den patriarkalske verden gør vold mod såvel naturen som de grundlæggende humanistiske principper.

Beslægtede tanker finder man hos Claude Lévi-Strauss, der i Ødipus' slægtshistorie ser en stadig genkommende konflikt mellem to opfattelser af menneskets herkomst⁹⁾: Er det skabt af én, nemlig moderen, som i det gamle verdensbillede, hvor mennesket opfattes som en plante, der vokser op af jorden, eller må det forstå sig selv som resultat af foreningen af to, altså både moderen og faderen? Lévi-Strauss mener, at mytekonstruktionen udgør et forsøg på at finde et kompromis mellem disse poler, og i lighed med Fromms analyse kan man sige, at den fortrængte plantemetafor har noget aktuelt at bidrage med, al den stund planter i økologisk forstand er mere civiliserede skabninger end mennesker.

Ødipus som syndebuk

En anden gruppe af læsninger hæfter sig ved, at et samfund med indre konflikter vil udsøge sig en syndebuk, som alt det onde kan hæftes på, og som dernæst udstødes af fællesskabet eller dræbes. Denne mekanisme er helt utvetydigt beskrevet i mangfoldige myter, hvor guderne udvælger sig en enkelt person, der må ofres, for at samfundet kan bestå. Denne rolle spiller Ødipus også, som det bl.a. er påpeget af Jean-Pierre Vernant¹⁰⁾ og René Girard¹¹⁾.

Da Ødipus-myten blev skabt, var syndebukken som oftest en ringe stillet person, der eventuelt fik en eller anden compensation forud for sin død eller fordrivelse, f.eks. ret til at være konge i en periode, som Ødipus jo var. I Athen i 400-tallet f.Kr., hvor Sofokles skrev tragedien, var problemstillingen imidlertid en anden. Et af de vigtigste magtmidler i det fremspirende

demokrati var ostrakismen, udstødelsen af en højt placeret person, der havde fået for megen magt i forhold til de øvrige borgere, og som derfor truede det demokratiske princip. Ostrakismen lå altså populært sagt til grund for et slags jantelovsdemokrati. Også dette passer på Ødipus, der ikke blev konge, fordi han var født til det, men fordi man valgte ham, og som siden fik frataget kongeværdigheden og blev fordrevet.

Ifølge Vernant søger Sofokles i sin Ødipus-figur at forene de to temaer, hvorved han samtidig markerer overgangen mellem to menneskeopfattelser, den ældre, hvor menneskets skæbne er forudbestemt af guderne, således at det er håbløst at gøre noget derved, og den nyere, hvortil den tragiske patos er knyttet, og hvori *Mennesket* er ved at komme til verden som et frit og ansvarligt væsen. Først Sofokles' samtidige kan rystes over, at en person, der i ét og alt bestræber sig på at handle moralsk ansvarligt, alligevel rammes af gudernes forbandelse, og eksistensen af dette skisma viser, at de nye tanker har holdt deres indtog. Selv om guderne sejrer i tragedien, sejrer mennesket i historien.¹²⁾

Freud og Ødipus

Men vi kommer naturligvis ikke uden om Freuds tilgang til Ødipus, for det er trods alt den, der har domineret billedet gennem det meste af vort århundrede, om ikke andet så gennem den massive opposition, den har fremkaldt i vide kredse. Og lad det være sagt med det samme, at Freuds forhold til Ødipus bestemt ikke er lige til at servere som en anden grydeklar færdigret, kritikere med fin smag gerne tillader sig at rynke på næsen ad. Freud havde flere forskellige berøringspunkter med Ødipus, berøringspunkter, som ikke uden videre kan sættes på en enkelt samlende formel.

Freuds interesse for Ødipus tog allerede sin begyndelse i gymnasietiden, hvor han fik en præmie for at oversætte nogle vers fra tragedien. Han kom mere og mere til at identificere sig med Ødipus som prototypen på den tragiske helt, der uegennyttigt kæmper for at få sandheden frem, og som til sidst frivilligt ofrer sig selv for til gengæld at redde samfundet. Identificeringen blev officielt slået fast, da en gruppe elever til Freuds 50årsdag i 1906 fik fremstillet en Ødipus-medaljon med en inskription hentet fra tragediens slutning: »Han som løste sfinksens gåde, han som ypperst stod i magt«. Senere skal Freud også i mere humoristiske stunder have sammenlignet psykoanalysen med den hærgende pest, Ødipus nedkaldte over Theben, og selv om han på sine gamle dage hellere identificerede sig med Moses end med Ødipus, afholdt han sig ikke fra at betegne datteren Anna som sin trofaste Antigone (altså Ødipus' datter).

Mens psykoanalysen endnu kun var i smeltedigelen i begyndelsen af 1890'erne, kunne Freud på en anden måde bruge Ødipus som model. Der er nemlig klare lighedspunkter mellem gangen i tragedien og gangen i den psykoanalytiske terapi. Det detektivarbejde, som Ødipus udfører i sin egen

fortid, svarer til det afdækningsarbejde, analytiker og patient i fællesskab foretager med henblik på en terapeutisk bevidstgørelse. Hertil kommer, at det katarsis-begreb, Aristoteles udviklede i sin *Poetik*, ikke mindst inspireret af *Ødipus*, drejer sig om den følelsesmæssige renselse, publikum gennemgår ved at overvære en tragedieopførelse. Den samme renselse tilstræbte Freud og hans ældre kollega Josef Breuer i deres psykoterapi, og de brugte faktisk i en periode betegnelsen katarsis herom.

Også da Freud begyndte at udforske livshistoriens gådefulde struktur, kunne han lære noget af *Ødipus*. I tragediens forløb er handlingsgangen således indrettet, at *Ødipus* hele tiden er bagefter. Orakelsvarene bringer ham på sporet af sandheden, er i nogle henseender ligefrem en selvopfyldende profeti, men i alle tilfælde af en sådan en art, at den ufuldstændige viden fremkalder de forkerte handlinger. Freud kaldte det fra omkring 1895 for *Nachträglichkeit*, et vanskeligt begreb, der bl.a. dækker over den usamtidighed, der er mellem viden om handlen. Alle kan fra deres barndom huske handlinger, de dengang udførte uden omtanke, men som de siden har omvurderet moralsk og derfor føler det særligt pinefuldt at skulle rumme i deres identitet¹³. Barnet skal træffe de mest skæbnsvangre valg, hvormed dets karakter grundlægges, på et tidspunkt, hvor det ikke har den ringeste chance for at overskue konsekvenserne eller vurdere handlingen moralsk. Det er grunden til, at valgene bliver forkerte, og til, at man ofte indhentes af fortiden og tvinges til at gentage gamle fejltagelser, som var man styret af en ond og uafvendelig skæbne. I denne forstand har vi alle noget til fælles med *Ødipus*.

Moderincest og fadermord

Inddragelsen af *Ødipus'* moderincest og fadermord, dvs. de træk, der skulle komme til at indgå i begrebet om *Ødipus-komplekset*, skete først i 1896-97, da Freud begyndte at se en særlig type jalousitrekanter gentage sig hos sig selv, sine omgivelser og sine patienter, f.eks. når stuepigen drømte, at hun havde indtaget fruens plads i hjemmet, eller når en mandlig patient fantaserede om at slå sin fader ihjel.

Freud hævdede nu, at sådanne ønsker findes hos alle, i de fleste tilfælde dog skjult af reaktionsdannelser, hvorved den sanselige erotik fremtræder som øm sentimentalitet og hævnngerrigheden og angsten som medlidenhed og skyldfølelse. *Ødipus*-historien hjalp ham med at udforme den hypotese, at det dybeste lag i det ubevidste er det infantile incestønske og ønsket om dræbe faderen. I *Drømmetydning* (1900)¹⁴ præsenterede han den nye teori for offentligheden med henvisning til det *teaterpublikum*, der kun kan leve med i *Ødipus'* skæbne, fordi det selv føler såvel tilskyndelserne til som rædslen over de handlinger, *Ødipus* faktisk har begået. Hvad skæbnen fremtvinger i tragedien, er psykologisk set bestemt af det ubevidste, hvor den

lille dreng i barndommen ønskede at besidde moderen erotisk og rydde faderen af vejen.

Indvendingerne mod Freuds analyse af tragedien går sædvanligvis på, at de »ødipale« handlinger, Ødipus ganske rigtigt udførte, hverken var bevidst eller ubevidst motiverede og derfor heller ikke bør henføres til Ødipus-komplekset. For det første var de ikke rettet mod de forældre, der havde opdraget ham, og som af den grund eventuelt kunne have vakt de pågældende følelser i ham, dvs. kongeparret i Korinth, men mod hans biologiske forældre, som han aldrig havde kendt. For det andet var drabet en provokeret reaktion og ægteskabet en belønning og dermed ikke udslag af målrettede ønsker hos Ødipus. For det tredje var moderincest og fadermord lige så forkastelige handlinger for Ødipus som for alle andre.

De fleste psykoanalytiske fortolkere vil faktisk helst følge Freud og mene, at man ikke bør psykoanalyser Ødipus, men derimod det publikum, der fascineres af hans skæbne. Skal man alligevel gå ind i fiktionen i et sådant lidet naturalistisk drama, kan det kun ske med den anførte forudsætning, at skæbnen tolkes som repræsentant for ubevidste kræfter. Men så må man med holdepunkt i den nærværende opsætning på Det kgl. Teater også sige, at såvel nyoversættelsen som iscenesættelsen og valget af skuespillere klart understreger skikkelsens i psykoanalytisk forstand »ødipale« karakter. Det gælder navnlig den erotiske binding mellem Ødipus og Jokaste, der er så rørende glade for hinanden på scenen, at det er hele forestillingen værd. Man kan heller ikke undgå at hæfte sig ved en uløst autoritetsproblematik hos denne Ødipus. Rent bortset fra, at det er lidt af en overreaktion, at han på vej bort fra Delfi slår et helt rejseselskab ihjel, fordi han tvinges ud i grøften, fremstilles han som konstant opfarende over for de personer, der prøver at tale ham til rette med deres autoritet (Teiresias, Kreon), så hvis han ikke har et synligt kompleks i traditionelle opførelser, har han det i hvert fald i denne – med eller mod instruktørens bevidste intentioner.

M.h.t. det urealistiske i, at Ødipus inddrager sine biologiske forældre, som han aldrig har kendt, må man henholde sig til Freuds og eleven Otto Ranks påvisning af, at utallige helteskikkelser i alle kulturer (tænk blot på Moses, Jesus og Siegfried) er udstyret med et dobbelt forældrepar. Det svarer til mange neurotikeres vedholdende fantasier om at være adoptivbørn. De »rigtige« forældre, helten såvel som neurotikeren har et regnskab at gøre op med, i Ødipus' tilfælde Jokaste og Laios, repræsenterer den tidligste barndoms meget gode eller meget onde forældre billeder, som siden er blevet overlejret af mere realistiske livserfaringer, men som stadig kan være besat med stærke følelser.

Endelig er det en ganske almindelig ting i den psykodynamiske personlighedsforståelse, at den bevidst udtrykte og overfladisk gældende moral står i modsætning til de impulser, der findes i det ubevidste. Der er altså intet, der indicerer, at psykoanalysen skal holde sig fra Ødipus.

Tragedien som ritual

Den psykoanalytiske læsning findes i en moderne version hos André Green, der i et historisk udviklingsperspektiv ser tragedien som en mere human afløser for de blodigt alvorlige overgangs- og initieringsritualer, der er kendt i mange primitive samfund¹⁵⁾. Barnets løsrivelse fra forældrene er en smertefuld proces, der bliver særligt vanskelig, hvis den ikke er påbegyndt og forberedt gennem opdragelsen, men skal gennemføres med enkelt ét hug i puberteten. Det unge menneske udsættes for hårde fysiske prøvelser og må derefter i mange tilfælde ikke mere se sin familie for ikke at blive fristet af den incestuøse tiltrækning. Som compensation optages det i stedet i voksengruppen og får hermed en placering i samfundet til gengæld for placeringen i familien.

Med holdepunkt i Freud-eleven Theodor Reik mener Green, at tragedien er en nyiscenesættelse af disse overgangsritualer. Ligesom omskæringen, der er et vigtigt element i ritualerne, både symboliserer kastration og seksuel indvielse, gennemspilles såvel barndommens ønsker som straffen herfor i en symbolsk form i tragedien. Tilskuerne kan identificere sig med Ødipus, de har sympati for ham, ikke mindst fordi de er helt overbevist om hans personlige uskyld, men hvor smerteligt det end er, må de også tvinges til at opgive identificeringen og tage parti for den i samfundet gældende lov. De må afskrive en del af sig selv, nemlig de følelsesbindinger, der rækker tilbage mod barndommen, for at adlyde en højere samfundsmæssig nødvendighed, der er knyttet til voksentilværelsen. Det er ifølge denne læsning tragediens mening.

Ødipus-komplekset

Vi har nu set, at Sofokles' *Ødipus* har mange berøringspunkter med Freud og psykoanalysen, men vi mangler stadig at gøre op, hvordan Ødipus-skikkelsen mere præcist hænger sammen med det psykoanalytiske begreb om Ødipus-komplekset.

Videnskabshistorisk er svaret, at Ødipus var ved hånden som skabelon for teorien, da Freud i 1897 mente at kunne generalisere tilstedeværelsen af incestakten og fadermordet som stærke ønsker hos alle (dreng)ebørn. På den anden side er det også klart, at ret meget andet end disse to spektakulære handlinger kunne tragedien ikke umiddelbart bidrage med til teorien om komplekset. De øvrige basale træk, som Freud gradvis føjede til, stammede fra hans kliniske erfaring, herunder at barnets had til faderen skyldes jalousi, at jalousihadet afføder gengældelsesangst, at faderskikkelsen ikke blot hades, men også idealiseres, at alle følelsesbindingerne er ambivalente, og at der er et homoseksuelt kompleks ved siden af det heteroseksuelle.

Freud opgav aldrig Ødipus som navngiver til komplekset, men allerede i 1913 skabte han faktisk en ny myte, der meget bedre lignende komplekset end Ødipus-myten, nemlig myten om urhorden. På tærsklen til det første menneskelige samfund eksisterede en såkaldt urhorde, hvori en enlig stærk fader herskede over kvinder og børn og fordrev eller kastrerede de unge mænd, efterhånden som de blev kønsmodne. Til sidst sluttede sønnerne sig sammen og dræbte faderen, hvorefter der blev fri adgang til seksuel omgang med kvinderne i horden, men dette system førte kun til anarki, og som den første samfundsorden indstiftede »brødrene« derfor den døde faders lov, dvs. incestforbudet og forbudet mod at krænke symbolet på den samfundsmæssige magt. Ifølge denne tankegang opstår Ødipus-komplekset, når de gamle og fortrængte impulser til incest og fadermord støder sammen med den nye samfundsmæssige lov.

Ødipus-teoriens løsning fra tragedien fortsatte, da Freuds elever og kritikere systematisk begyndte at indplacere alle slags fænomener i det påstået universelle kompleks: Hvad med kvinderne, og hvad med kulturer, hvor den patriarkalske prægning ikke er så markant? Hvad med børn hos enlige mødre og enlige fædre, og hvad med børn på børnehjem? Den hårdeste medfart fik teorien formentlig af Wilhelm Reich, der mente, at man udmærket kunne overholde incestforbudet uden at fremkalde et Ødipus-kompleks, når blot børnene havde adgang til andre erotiske partnere end familiens medlemmer. Hermed var der gjort op med den hypotese, at incestforbudet var årsag til komplekset. Andre reviderede faderens placering i teorien og mente, at komplekset godt kunne opstå allerede i relationen mellem barnet og moderen, således at faderen egentlig ikke skabte det med sine forbud, men nærmere havde at gøre med dets overvindelse.

Mine egne studier i den psykoanalytiske litteratur har overbevist mig om, at man gør bedst i at betragte den familieteoretiske og sociologiske side af komplekset adskilt fra den psykologiske. Kortsletter man denne relation, vil man som bruger af Ødipus-teorien enten blive tvunget til at opgive tesen om dets universalitet (hvad der i parentes bemærket samtidig vil kræve, at man opgiver store dele af den psykoanalytiske udviklingsteori) eller til at universalisere og dermed forsvare den patriarkalske familieorden som den eneste gyldige norm for opdragelsen.

Jeg tror ikke selv, at komplekset er en umiddelbar reaktion på sammenstødet mellem barnets »naturlige« (incestuøse) ønsker og forældrenes og samfundets kulturelt betingede forbud, eller at det alene er knyttet til det patriarkalske samfundssystem. For mig at se ligger kernen i Ødipus-komplekset i, at barnets erotik underkastes den for mennesket specifikke måde at strukturere intersubjektive relationer på, nærmere bestemt det at barn og moder enes om at tillægge bestemte lystobjekter, f.eks. bryst, ekskrementer og penis, en fælles symbolværdi. Det skabende moment i relationen kan sammenlignes med glidningen fra brugsværdi til bytteværdi. Hvor barnet først begærer det objekt, der bibringer det (auto)erotisk lyst og tilfredsstillelse, »ødipaliseres« dets begær, når adgangen til lystobjektet bliver et mellem-

værende mellem det selv og moderen. Objektet kan erobres og besiddes som symbol på magt, eller det kan gives og modtages som symbol på kærlighed. Hermed er spillet gående og vejen åbnet for, at nye objekter og nye personer kan indtage deres plads heri, f.eks. den traditionelle indplacering af moderen som konfliktobjekt mellem barn og fader.

Det ødipale begær er intersubjektivt (den til dansk netop oversatte René Girard siger *mimetisk* for dermed uretmæssigt at fremhæve sin egen originalitet på psykoanalysens bekostning), og dets asociale karakter følger logisk af, at barnet tolker moderens intervention i dets erotiske cirkler som indledning til en magtkamp, førend det lærer at forstå den som et udtryk for kærlighed. Ødipus-komplekset er skæbnesvangert, fordi den fejlagtigt løste eller uløste konflikt bliver ved at trænge sig på, indtil en normalisering har fundet sted gennem indstiftelsen af et over-jeg, der nogenlunde svarer til samfundets normer, og som dermed er i stand til at regulere samspillet med andre mennesker.

Konklusionen er, at Ødipus-myten og -tragedien har mange berøringspunkter med Freud og psykoanalysen, men kun moderincest og fadermord tilfælles med teorien om Ødipus-komplekset. Den moderne psykoanalytiske teori om komplekset har forskudt sig længere og længere væk fra tragedien og må i dag siges at have et andet tyngdepunkt end moderincest og fadermord. Men selv om den moderne Ødipus-teori overskrider sit udgangspunkt i tragedien, kan den som helhed godt anvendes som tolkningsgrundlag for den. Det hænger sammen med, at nogle af de senere tilføjede træk i teorien kan afdække hidtil oversete træk i tragedien. Der er således intet i vejen for at sige, at Ødipus havde et Ødipus-kompleks, men det vil dog altid kun være én ud af mange mulige tolkninger.

Jacob Meys kritik

Jacob Mey kommer ikke ind på Ødipus-tragedien, men på den anden side vil han heller ikke købe mit forsøg på at indsætte Ødipus-teorien i en ny forklaringsramme. Han erklærer sig tilfreds med den eksisterende teori og illustrerer det med en case story om »Ødipus på hjul«. Denne kritik er ikke traditionelt videnskabsteoretisk, for i så fald havde det været mere naturligt at opsøge en case, der falsificerer min teorifremstilling, fremfor én, der bekræfter den allerede eksisterende teori. Kritikken går ud på, at jeg med min teorifremstilling kun giver *generelle* svar på det, der i casen er *specifikke* problemstillinger. Det vil jeg ikke bestride, men jeg vil hævde, at den »eksisterende teori«, der allerede i Jacob Meys case-udlægning spænder over så umage størrelser som Freud, Rank, Klein og Lacan, aldrig har været en enhed, aldrig har været bragt sammen under samme tag, og det er det, jeg har forsøgt at gøre.

En af mine væsentligste pointer er, at hvor der i den klassiske Ødipus-teori kun er én trekant (barn-moder-fader), har teoriens historie lært os to andre at kende: barn-partialobjekt-moder og moder-barn-fader. Skal vi så have tre teorier i stedet for én? Det skal vi måske nok, men vi er dog også nødt til at have (eller have en idé om) en teori på et højere abstraktionsniveau, der udsiger, hvad der er fælles for de tre specialformer. Det mener jeg, at min tilbageføring til aktiv/passiv-polariteten sørger for, uden at den i øvrigt gør vold mod allerede anerkendte sandheder tilhørende hver af de tre specialformer¹⁶). Og her må jeg stille et modspørgsmål: Hvorfor skal psykoanalysen ikke forsøge at leve op til de helt almene krav, man vil stille til enhver teoridannelse?

Når vi kommer til lingvistikken, bliver Jacob Mey mere videnskabeligt korrekt, men det er for mig at se netop et punkt, hvor denne korrekthed ikke hører hjemme, for så vidt som teoretiske modeller og skabeloner ikke lånes for deres pålydende værdi, men i kraft af deres metaforiske kvaliteter. Hvis Freud havde været en habil oldfilolog, havde han aldrig dristet sig til at bruge Ødipus-myten som skabelon for sin Ødipus-teori; havde han kendt mere til kikkerter, havde han nok ikke brugt kikkerten som model for det psykiske apparat; og havde han kendt mere til lingvistik, havde han nok heller ikke lånt diatesen til sin beskrivelse af driftsskæbnerne. Overskridelsen af faggrænserne og den metaforiske udnyttelse af de lånte modeller er netop det, der har givet resultaterne.

Jeg arbejder med en hypotese om almene psykiske kategorier (subjekt/objekt, god/ond, aktiv/passiv) og især deres måde at indgå i psykiske konflikter på. For at tydeliggøre den endnu svagt udarbejdede psykoanalytiske *objektrelationsteori* tillader jeg mig at »låne« nogle simple begreber fra lingvistikken til at beskrive udvekslingen af objekter mellem to subjekter samt subjektets lejlighedsvis degradering til objektstatus. Jeg mener således, at de stærkeste psykoseksuelle fantasier af ødipal art netop adskiller sig fra de præødipale ved at have en anden og mere kompleks »grammatik«. Måske er mine eksempler klodsede, f.eks. transport af »tærsk«, som Jacob Mey ironiserer over, men vi må dog ikke glemme, at objektrelationer i den Klein'ske tradition faktisk er transportrelationer: at elske er at give gode objekter, at hade er at give onde objekter¹⁷).

NOTER

1. Jeg omtaler nedenfor hellenisten Jean-Pierre Vernants opfattelse af Ødipus-teorien, men jeg må dog også nævne, at selv psykiateren og psykoanalytikeren Thorkild Vanggaard har sat sig for at forsvare Ødipus mod Freuds overgreb i artiklen »Drama og psykologi«, *Kritik* 69 (1984), jvf. Poul Behrendts vittige turnering af Vanggaards standpunkt i samme nummer af *Kritik*.
2. Et helt aktuelt eksempel er Det kgl. Teaters opsætning af *Ødipus* i efteråret 1990, hvori der er valgt 1700tals-kostumer. Både denne idé og nyøversættelsens påstået freudianske inspiration har forudsigeligt nok vakt de filologisk orienterede anmelderes uvilje, jvf. f.eks. Henrik Neiiendams anmeldelse i *Weekendavisen* d. 31.8.1990.

3. I et interview i *Information* d. 1.9.1990 udtaler Klaus Hoffmeyer, der har instrueret nyopsætningen af *Ødipus*: »Selv har jeg aldrig forstået snakken om Ødipus-komplekset i dets bogstavelige form.« Og intervieweren Hanne Dam parafraserer videre: »For ham er *Ødipus* slet ikke et psykoanalytisk stykke, men tværtimod en helt åben historie.«
4. Jvf. forskellige varianter af dette synspunkt hos Dorothy Bloch: *Ellers kommer heksen og æder mig* (Kbh. 1987), Christiane Olivier: *Jokastes børn* (Kbh. 1986), Alice Miller: *Du må ikke mærke* (Kbh. 1985) og Bruno Bettelheim: *Freud og menneskets sjæl* (Kbh. 1988).
5. Hertil kommer, at også Ødipus-receptionen i forskellige historiske perioder kan gøre krav på interesse, jvf. Peter L. Rudnytzky: *Freud and Oedipus* (New York 1987), der har forsøgt at skrive Ødipus-temaets litteratur- og kulturhistorie med holdepunkt i Freud.
6. Op. cit. s. 163.
7. Sammenholdt med den omtalte nyopsætning på Det kgl. Teater.
8. Erich Fromm: *Det glemte sprog*. Kbh. 1982.
9. Claude Lévi-Strauss: *Structural Anthropology*. New York 1967.
10. J.-P. Vernant & P. Vidal-Naquet: *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*. Paris 1973.
11. René Girard: *Des choses cachées depuis la fondation du monde*. Paris 1978.
12. Set i dette lys er Klaus Hoffmeyers valg af kostumer fra 1700-tallet i den nye opsætning helt fremragende, for ud over at det var oplysningstiden, var det også tiden, hvor de moderne demokratiske idealer opstod, og hvor bruddet med enevælden tog sin begyndelse. Ødipus er om ikke en frihedshelt, så dog en foregangsmand, der gerne omgås folket og hører dets synspunkter, mens den parykbærende Kreon står for det gamle enevældige system. Man kommer uvægerligt til at tænke på Patrice Chéreaus berømte Bayreuth-opsætning af Wagners *Ring*, der har været vist i dansk TV. Heri optræder der til sidst en gruppe mennesker, der i »gudernes skumringstid« (Götterdämmerung) og efter heltens død er overladt til at tage deres skæbne i egne hænder, ligesom indbyggerne i Athen var det ved indgangen til den ny historiske epoke henimod år 400 f.Kr.
13. I erindringsbogen *Arv & gæld* (1990) indfanger Christian Braad Thomsen fint den søvngængeragtige måde, hvorpå barnet gang på gang gør nogen ondt, samtidig med at man føler, hvordan erindringerne herom sidder som torne i kødet på den voksne.
14. Sigmund Freud: *Drømmetydning* (Kbh. 1985), s. 199-217.
15. André Green: *Un oeil en trop. Le complexe d'Oedipe dans la tragédie*. Paris 1969.
16. Jørgen Dines Johansen har i tidsskriftet *K&K* nr. 67 (1990) fremsat en kritik af disse sider af min rekonstruktion af Ødipus-teorien, og mit svar følger i nr. 69 (1991).
17. Hvis Jacob Mey ikke vil give mig sin lingvistiske velsignelse til at gå videre med denne slags overvejelser, vil jeg dog henvise til, at Peter Brask i disputatsen *Tekst og tolkning* (1974) faktisk er nået et langt stykke i beskrivelsen af transportrelationernes logiske dybdestruktur.